

Г.Б. Нұрсейтова, Ж.А. Оспанбаев

ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ-АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ АДАМ ФАКТОРЫНЫҢ РӨЛІ

Қазақстан үшінші мыңжылдыққа күрделі өзгерістермен аяқ басты. Бүгінде адамзат дамуы елеулі өзгерістерді басынан өткеріп отырған жаһандану дәуірінде мұндай тенденциялардың орын алуы тарихи заңдылық.

Постиндустриалдық қоғамға өтумен байланысты дамыған батыс елдерінің экономикасын-дағы маңызды өзгерістер ХХ ғасырдың соңында айқын көріне бастады. Адамзат дамуының басқа тарихи кезендерімен салыстырғанда постиндустриалдық қоғамда адам капиталының рөлі ерекше сипатқа ие болатындығы белгілі.

«Постиндустриалдық қоғам» түсінігін ғылыми айналымға ең алғаш 1959 жылы Гарвард университетінің профессоры Д.Белл енгізген болатын. Д. Белл постиндустриалдық қоғамға келесідей анықтама береді: «Постиндустриалдық қоғам, экономикада тауар өндіруге емес, қызмет көрсету мен ғылыми-зерттеулер жүргізуге, білім беру жүйесін ұйымдастыруға және сол арқылы өмір сүру сапасын арттыруға басымдық берілетін қоғам» /1/. Сонымен қатар, Д.Белл ақпарат пен қызметтерді жасауға негізделген қоғамның қалыптасуын постиндустриалдық қоғамның маңызды экономикалық ерекшелігі деп санайды. Батыс экономикалық әдебиетінде постиндустриалдық қоғам аспектілері жеткілікті деңгейде зерттелген. Оған Д.Белл, О. Тоффлер, С. Крук, С. Лэштің және де «ақпараттық қоғам» түсінігін алғаш қолданған американдық экономист Ф. Махлуп пен жапондық ғалым Т. Умесаоның еңбектері дәлел бола алады /2/.

Алайда, постиндустриалдық-ақпараттық қоғамдағы адам факторының рөлі мен әлеуеті әлі де болса жан-жақты зерттеуді қажет етуде. Осы орайда адамның постиндустриалдық қоғамдағы шешуші рөлге ие екендігін келесі салыстырмалы кестеден көруге болады(1-кесте).

1-кесте

Адамзат дамуының салыстырмалы талдауы

Критерийлер	Даму кезеңдері		
	Индустрияға дейінгі	Индустриялық	Постиндустриалдық
Дамуды басқару қағидасы	Дәстүрлілік (традиционализм)	Экономикалық өсу	Білім басты мәнге ие
Өндірістің басты секторы	Шикізат дайындау	Өңдеу	Қызмет көрсету
Жұмыс күшінің басты құрамы	Табиғи ортаны игеруші шаруа	Өнімді өңдеумен айналысатын жұмысшы	Білім, ақпарат көздері мен жұмыс істеуші қызметкер
Ресурстарды біріктіруші басқарушы топ	Шаруа, қожайын	Кәсіпкер, кәсіби жетекші	Зерттеуші-маман, топ менеджер
Негізгі өндірістік бірлік	Отбасы	Кәсіпорын, зауыт, фабрика	Зерттеу орталықтары, қызмет көрсету орындары
Қажеттіліктің жоғары деңгейі	Негізгі тұрмыстық қажеттіліктер	Әлеуметтік қажеттіліктер	Өзін-өзі дамыту, білімге қажеттіліктер
Уақыт бойынша бағдарлану	Өткенге бағдарлану	Осы уақытқа бейімделу	Болашаққа бағдарлану, болжам, сценарий жасау
Әлеуметтік қарым-қатынас мүшелері	Адам-табиғат	Адам-машина	Адам-адам
Қоғамның қозғаушы күші	Табиғи ресурстар, негізінен физикалық еңбек	Физикалық және ақыл-ой еңбегінің бірігуі	Ақпарат, ғылыми жаңалықтар
Стратегиялық ресурс	Азық-түлік өнімдері, шикізат	Нақты қолда бар материалдық капитал	Білім, ақыл-ой қабілеттері, интеллектуалдық капитал
Технология	Қол еңбегі	Механикаландырылған техника	Автоматты-бағдарламаланған сандық технология
Шешім қабылдау әдісі	Өткен тәжірибеге сүйену	Эмпиризм, зерттеу нәтижелерін сынау	Шешім қабылдаудың теориялық базасына сүйену

Қазіргі таңда, экономикалық әдебиеттерде постиндустриалдық елдерге ЖІӨ-нің жартысынан астамы қызмет көрсету саласында жасалатын елдерді жатқызады. Бүгінде мұндай елдер қатарында АҚШ (80%), ЕО елдері (69,4%), Жапония (67,7%), Грузия (65%), Ресей (61%) бар. Қазақстанда қызмет көрсету саласының ЖІӨ-дегі үлесі 50,4%-ды құрайды /3/.

XX ғасырдың 90 жылдарында «постиндустриалдық-ақпараттық қоғам» түсінігімен қатар, «жаңа экономика» ұғымы қалыптаса бастады. Бұл әр түрлі ақпараттарды жинау, өңдеу және оны таратумен байланысты тұтас салалардың, сондай-ақ экономикалық қызметтің жаңа түрлерінің пайда болуымен байланысты. Әр түрлі ақпарат көздерін қарастыра келе, «жаңа экономика» түсінігіне төмендегідей анықтама беруге болады: «Жаңа экономика – бұл әр түрлі қызмет саласына қатысты тұтас салалардың жиынтығы». Оның сипатты белгілері ретінде:

- материалдық активтермен салыстырғанда адам капиталына салынатын инвестициялық салымдардың көп болуын;
- материалдық емес активтердің өте жоғары спецификалық ерекшелігі мен бірегейлігін (уникальность);
- компания қызметіндегі инновация үлесінің салыстырмалы түрде көптігін;
- өндірісті жаңарту қарқынының жоғарылығын;
- өндірістік технологиялар мен қызмет көрсету саласын жаңартудың перманентті сипатқа ие екендігін атап көрсетуге болады.

Постиндустриалдық қоғам экономикасының немесе «жаңа экономиканың» бұдан өзге ерекше белгілері ретінде төмендегілерді атап өтейік:

1. Бәсекелестіктің жаңа факторы – уақыт, яғни бәсекелестік артықшылық ақпаратты алу мен оны тарату жылдамдығына тікелей тәуелді.
2. Экономиканың жаһандануының қозғаушы күші болып табылатын трансұлттық корпорациялардың қалыптасу процесі жедел жүруде.
3. Дәстүрлі экономикадағы өндіріс факторларының (жер, еңбек, капитал және кәсіпкерлік қабілет) қатарына ақпарат та қосылды.
4. Адамның өндірістегі рөлі мен орны түбегейлі өзгерді. Өнеркәсіптің автоматтандырылуы физикалық еңбек көлемін бірден қысқартып, адамның тікелей өндірістен оны басқару саласына ауысуын қамтамасыз етті.
5. Өндіріс құрал-жабдықтарына меншік формасы өзгерді. Өндіріс құралдарына жеке-дара меншік өз мәнін жойып, оның орнына қауымдастырылған (ассоциированные формы собственности) меншік формалары келді (акционерлік, корпоративті, серіктестік, аралас және т.б.).
6. Материалдық емес активтерге меншік құқығының болуы капиталдың негізгі қайнар көзі болып табылады. Мұндай ерекше құқықтар лицензия, патент түрінде болады.
7. Еңбектің интеллектуализациялануы жұмысшының жеке тұлғасына басымдық беріп, жұмысшыны еңбекке мәжбүрлеу емес, еңбекке ынталандыру айқын көрініс табуда.
8. Интеллектуалдық еңбек, ақпарат, қызмет көрсету саласы мен өндіріс көлемінің өзгеруі есебінен экономиканың құрылымы трансформациялану үстінде.
9. Нарықтардың жаһандануы. Бұдан бұрын экономикалық субъектілердің географиялық орналасуы бәсекелестіктің басты факторы болып табылса, бүгінде бұл фактор «жаңа экономиканың», сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың өмірге келуімен байланысты өз мәнін жоғалтты.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, постиндустриалдық қоғамда адам капиталы, білім және ғылыми жаңалықтар, сондай-ақ адамның интеллектуалдық әлеуеті маңызды рөлге ие болады. Ал, адам капиталының даму дәрежесі сол тарихи кезеңдегі білім берудің ерекшелігіне тікелей тәуелді болатындығы белгілі. Мәселен, орта ғасырларда «еңбектік білім» болды, яғни мамандарды еңбек іс-әрекетінде оқыту жүзеге асатын. Ал индустриалдық қоғам «академиялық білімді» өмірге әкелді. Мұнда мамандықтарға оқыту өндірістен тыс, арнайы оқу орындарында жүзеге асты. (академия, институт, университет және т.с.с.)/4/. Сәйкесінше, постиндустриалдық қоғамдағы білім беру де басқаша сипат алуда. Жан-жақты

зерттеулер нәтижесінде постиндустриалдық-ақпараттық қоғамдағы білімді «креативті білім» деген қорытынды жасауға толық негіз бар. Себебі, мұндай білімнің басты мақсаты адам бойында білім, біліктілік пен дағдыларды қалыптастыру емес, адамның шығармашылық тұлғасын қалыптастыру, оның шығармашылық және интеллектуалдық әлеуетін арттыру болып табылады. Мұндай білім жалпыға қолжетімді, мерзімі шектеусіз және өзіндік білім болып табылады. Бүгінде кейбір мамандықтарды игеру үшін арнайы оқу орындарында білім алу қажетті шарт болып табылмайды, себебі бүгінде білім алудың нысандары, модельдері мен әдістері сан алуан.

Адамзат дамуының басқа кезеңдерімен салыстырғанда постиндустриалдық-ақпараттық қоғамда адамның рөлі мен орны жаңаша сипатқа ие болуда. Әлемдік қоғамдастықтың бір мүшесі ретінде Қазақстан да постиндустриалдық қоғамның даму заңдылықтарына бағынады. Олай болса, адамның экономикадағы рөлі мен орнын айқындау, сапалы адам капиталын қалыптастыру, оның шығармашылық және интеллектуалдық әлеуетін ел игілігіне тиімді пайдалану Қазақстан үшін де маңызды болып қала бермек.

1. Д. Белл. Грядущее постиндустриальное общество М., 1999
2. В.А. Кузнецов. Новая экономика и постиндустриальное общество: сопоставление понятий // Вестник Челябинского государственного университета. 2009 №2(140) С. 22-27
3. www.stat.kz
4. Ю.С. Ценч. Образование в контексте перехода к постиндустриальному обществу // Вестник ФГОУ ВПО МГАУ 2009, №6 С. 37-39

***

В статье рассматривается становление и развитие постиндустриального общества и новой экономики. Авторы попытались выявить и конкретизировать роль и место человеческого фактора в постиндустриально-информационном обществе.

***

Emergence and development of postindustrial society and new economy were discussed in this article. The authors attempted to identify and specify the place and role human factors in postindustrial-information society.

Н.Ш. Альжанова

РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РИСКА

Существуют различные определения понятия "риск". В наиболее общем виде под риском понимают вероятность возникновения убытков или недополучения доходов по сравнению с прогнозируемым вариантом. Можно сформулировать и более детализированные подходы к определению этого понятия. В частности, риск может быть определен как уровень определенной финансовой потери, выражающейся в возможности не достичь поставленной цели; в неопределенности прогнозируемого результата; в субъективности его оценки. Активы, с которыми ассоциируется относительно больший размер возможных потерь, рассматриваются как более рискованные. Возможна и интерпретация риска как степени вариативности дохода, который может быть получен благодаря владению данным видом активов. Так, государственные ценные бумаги обладают относительно небольшим риском, поскольку вариация дохода по ним практически равна нулю. Напротив, обыкновенная акция любой компании представляет собой значительно более рискованный актив, поскольку доход по такого рода акциям может ощутимо изменяться, варьировать. Доход, обеспечиваемый каким-либо активом, состоит из двух элементов: дохода от изменения стоимости актива и дохода от полученных дивидендов. Доход, исчисленный в процентах к первоначальной стоимости актива, называется доходностью данного актива или нормой дохода. Финансовые